

## Теоретичний аналіз самоорганізуючих дій в структурі життєтворчого потенціалу особистості

**Анотація.** В статті робиться спроба теоретичного аналізу життєтворчого потенціалу особистості, досліджуються деякі компоненти структурної організації феномену. Виявляються психологічні особливості самоорганізуючих дій як функціонального механізму життєтворчого потенціалу, наголошується на їх експлікативних можливостях в контексті екзистенційних умінь індивіда.

**Ключові слова:** життєвий шлях, життєтворчий потенціал, екзистенційна активність, самоорганізуючі дії, самотрансформації, проблемна ситуація.

**Аннотация.** В статье делается попытка теоретического анализа жизнетворческого потенциала личности, исследуются некоторые компоненты структурной организации феномена. Определяются психологические особенности самоорганизующих действий как функционального механизма жизнетворческого потенциала, подчеркиваются их возможности эксплицировать экзистенциальные умения индивида.

**Ключевые слова:** жизненный путь, жизнетворческий потенциал, экзистенциальная активность, самоорганизующие действия, самотрансформации, проблемная ситуация.

**Summary.** In the article it makes attempt of the theoretical analysis of vital and creative potential of the personality, to be investigated some components of the structural organization of phenomenon. Psychological features of self-organizing actions are defined as functional mechanism of vital and creative potential, it is emphasized heir opportunities to eksplitsirovat existential the individual abilities.

**Keywords:** course of life, vitally creative potential, existential activity, self-organizing actions, self-transformations, problem situation.

Динамічні зміни які відбуваються сьогодні в українському суспільстві, розгортання оновлених інтеграційних процесів, відкриття нових перспектив соціального та інтелектуального прогресу, вибір європейського вектора розвитку України зумовлюють зростання потреби суспільства у формуванні особистості з високим рівнем інтелектуального потенціалу, екзистенційних можливостей та умінь. Саме така особистість здатна не лише до продуктивного самовизначення та реалізації життєтворчих стратегій, але й до конструктивного вирішення актуальних проблем суспільства.

В даному контексті найбільший інтерес представляє виявлення таких дій, які сприяють розкриттю життєтворчого потенціалу особистості, і які можна визначити як дії з організації життя або подолання труднощів. Виявлення специфіки таких самоорганізуючих дій дає змогу їх аналізу як особливої форми

перетворювальної активності людини, що має велике значення не лише для її індивідуального розвитку, але і суспільства в цілому.

Проблема самоорганізуючих дій як механізмів життєтворчого потенціалу в тому чи іншому аспекті представлена в працях як зарубіжних так і вітчизняних науковців.

В зарубіжній психології це питання розглядається в залежності від прихильності автора до того чи іншого наукового напрямку. Основні психологічні концепції, що описують феномени, пов'язані з поняттями життєтворчості та організації життя особистості, спостерігаються в працях К. Роджерса (іманентна здатність суб'єкта до творчих трансформацій), А.Адлера (визначення життєвих цінностей та їх досягнення), У. Джемса (досягнення життєвого успіху), К.Левіна (цілеспрямована поведінка), Ф. Перлза (усвідомлення відповідальності за своє життя), А. Маслоу (самоактуалізація, розкриття власних устремлінь та можливостей), В. Франкла (пошук смислу), А.Бандури (саморегуляція, самоефективність, самоконтроль), А. Фернхема (суб'єктивне відчуття благополуччя), Д. Рифф, М. Аргайл, Е. Кейез (прагнення до щастя) [6; 14; 22].

В межах вітчизняної персонології, предметом якої є особистість як первинна реальність з трансформаційними можливостями, проблема життєтворчої активності і самоорганізуючих дій знайшла своє відображення у працях таких вчених, як Б.Г. Ананьєв, Ю.М. Швалб, М.М. Муканов, Я. О. Пономарьов, С.Л. Рубінштейн, Д. Н. Узнадзе, С.Ю. Степанов, О.П. Варламова, Р. В. Ткач та ін.. Науковці розкривають поняття «життєтворчий потенціал особистості» як психічне утворення, що охоплює раціональні, емоційно-почуттєві, операціонально-дієві та інші компоненти структури особистості [1; 2; 3; 18; 26], які зумовлюють «здатність до вироблення життя, розкривають можливості людини, її уміння не тільки віднайти засоби для вирішення глобальних задач, але й визначити самі задачі і цілі так, щоб по-справжньому знати куди в житті йти» [2, с. 117]. Це категорійна форма творчої активності особистості, що опосередковується особистісною рефлексією та консолідованим життєвим смислом [24].

В контексті психології життєвого шляху категорія сутнісного самопокладання (дії самоорганізації) досліджується в роботах Н.А. Логінової (реалізація життєвої програми); Ш. Бюлер (інтенція життєвих цілей); В.А. Роменця, О.В. Киричук, Л.Н. Когана (життєздійснення та самореалізація); С.Д. Максименка, Т.М. Титаренко, В.О. Татенко та ін.(екзистенції в суб'єктном вимірі); К.О. Абульханової – Славської, Л.В. Сохань та ін.. (формування смисложиттєвих орієнтацій, реалізація планів та творчих прагнень) [1; 7; 15; 18; 33; 26]. Предмети та терміни наукового аналізу можуть бути різними, але їх внутрішній зміст експлікує самоорганізуючі дії як свідому, активно-перетворювальну позицію суб'єкта, спрямовану на розкриття життєтворчого потенціалу особистості.

Життєтворчий потенціал, як динамічна структура особистості, включає комплекс творчих задатків, які проявляються і розвиваються у творчій діяльності, а також комплекс психічних новоутворень особистості протягом її вікового дозрівання. Він базується на уявленнях та знаннях, асоціативних зв'язках,

багатстві пізнавальних та особистісних процесів, емоційній різноманітності, життєтворчій компетентності тощо. На думку С.Ю. Степанова, творчий потенціал – це психоенергетична напруга, що виникає між устремліннями, можливостями та реальним життям людини. Він реалізується у рефлексивно-творчому зусиллі, тобто в зусиллі, спрямованому на досягнення раніше недосяжного, на реалізацію того, що до певного моменту не було реалізоване, на устремління за межі самого себе [7, с.153]. Життєтворчий потенціал має тенденцію до самовираження і здобуття досягнень відповідно до можливостей. Мотивація ж творчої особистості виявляється в тенденції до пошуку й ризику, заснованих на бажанні досягнути й перевірити свої творчі можливості. Виходячи з головних постулатів гуманістичної психології, психології особистості школи С.Л. Рубінштейна про безмежність можливостей розвитку життєтворчого потенціалу, необхідно розуміти, що сама особистість тільки власним вибором може реалізувати свою творчу унікальність (нарощувати чи зупиняти розвиток творчого потенціалу).

Для розуміння самої постановки питання про життєтворчий потенціал особистості виокремлюють низку факторів: задатки (як вроджена якість), соціальне середовище (зовнішні умови впливу) і особистісна активність (людина як носій і реалізатор життєтворчих умінь). Саме останній фактор визначає особистість як унікальну цілісну систему, яка володіє можливостями до організації власного життя (тобто самоорганізуючими діями), здатністю до конструктивного вибору, може долати труднощі та покращувати умови існування тощо.

Несен Г.М, Сохань Л.В, Донченко О.А, Тихонович В.А. та ін. під життєтворчим потенціалом особистості розуміють вищу форму виявлення творчих обдарувань людини, що сприяє прояву її індивідуальності, оригінальному вибору стратегій життя, розробці життєвих планів і програм, вибору та використанню доцільних засобів, необхідних для реалізації індивідуального життєвого сценарію [24 с. 117]. Звідси можна прийти до висновку, що життєтворчий потенціал особистості включає особливі вміння та високу майстерність у творчій побудові життя, знання його законів, розвинену самосвідомість, володіння системою засобів та дій програмування і здійснення життя як індивідуально-особистісного життєвого проекту [5; 6; 7; 8].

В основу концепції українських вчених Т.М. Титаренко, І.Г.Єрмакова, С.Д.Максименко, В.А. Роменця, Г.С. Костюка та ін.. [18, 22-25;27; 28] покладено уявлення про людину як про істоту, що має іманентну здатність до творчих перетворень та самотрансформацій. Особистість розглядається як суб'єкт життя, в основі існування якого лежить прагнення до розкриття власного життєтворчого потенціалу. Розробляючи, коригуючи і здійснюючи свій життєвий сценарій, особистість не лише розбудовує зовнішні умови існування, вона в першу чергу розбудовує сама себе, реалізуючи власний життєтворчий потенціал. Стратегії реалізації, на думку Л.П. Овсянецької [21], можуть поділятися на: пасивні стратегії- низький рівень активності, стихійне наслідування людиною соціальних стереотипів, підпорядкування суспільним нормам; активні стратегії-прагнення людини «бути, як усі», коли її зусилля спрямовані на досягнення

загальноприйнятих цілей і цінностей; стихійно-індивідуальні - пасивний, випадковий характер формування людини, коли її індивідуальна своєрідність залежить не від власних зусиль, а визначається зовнішніми обставинами; творчо-унікальні - оригінальне, індивідуальне відношення людини до власного життя, коли творча ініціатива приводить до неповторності та екстраординарності її життєвого шляху. В.Г. Немировський [20], також, розглядає життєві стратегії у взаємозв'язку з актуальними та потенційними можливостями індивіда. Автор виділяє основні типи стратегій: творчо-альтруїстична, соціально-творча, соціально - демографічна, престижна, лідерська, конформістська, гедоністична тощо. Очевидно, що обрані стратегії, так чи інакше, реалізуються за рахунок конкретних самоорганізуючих дій.

На думку Коржової О. Ю. життєтворчий потенціал людини виявляється у трьох категоріальних формах: в особистісному вимірі у вигляді досвіду інтеріоризації, у соціумі як процесі діяльності та спілкування у вигляді екстеріоризації, і знову в особистісній площині як нового досвіду особистісного саморозвитку. Показниками розвитку життєтворчого потенціалу, на думку автора виступають: позитивні результати діяльності; оригінальність виконання різних видів робіт; ступінь подолання несприятливих умов діяльності і зустрічних труднощів; швидкість оволодіння новими знаннями й навичками.; уміння ставити цілі та їх досягати, цікава та насичена біографія тощо [14, с.10-13]. На думку Л.Е. Орбан-Лембрик [22], потенціал розвитку особистості закладено в ній самій, у її потребах та здібностях, спрямованих на саморозвиток. Серед умов, що стимулюють розвиток творчого потенціалу особистості, виокремлюються такі:

- а) ситуації незавершеності або відкритості (на відміну від регламентованих, суворо контрольованих);
- б) спонукання до постановки питань;
- в) стимулювання відповідальності й незалежності;
- г) акцент на самостійних розробках, спостереженнях, почуттях, узагальненнях тощо.

Досліджуючи питання про структурну організацію життєтворчого потенціалу наука представляє доволі широкий клас психологічних феноменів, серед яких виділяють: персонологічний компонент (цілі, смисли, цінності, образ «Я», система конструктів тощо); гностичний (система знань, умінь, навичок); афективний (емоційно-ціннісне ставлення); онтологічний (життєві плани, цілі та програми) поведінково-діяльнісний (дії, навички, засоби, стилі діяльності та поведінки, копінг-стратегії, система особистісних ресурсів) [1; 6; 7; 18; 26; 27; 30]. Вочевидь останній компонент структури і виявляється як система самоорганізуючих дій, оскільки у процесі продуктивної діяльності творчий потенціал реалізується й нагромаджується саме через ці дії. Відповідно, творчий потенціал і самоорганізуючі дії виступають у цьому феноменологічному ряді в парі, доповнюючи одне одного. Самоорганізуючі дії визначаються мірою залучення особистості до перетворювально-творчої діяльності на основі творчого потенціалу. Вони є умовою виявлення і розвитку творчого потенціалу особи та механізмом реалізації її творчих здібностей.

На думку К.О. Абульханової-Славської, Б.Г. Ананьєва, І.П. Манохи, С.Ю. Степанова, С.Д. Максименка та багатьох інших самоорганізуючі дії виявляються як вища, усвідомлена форма життєтворчої активності, що спрямована на розкриття індивідуального потенціалу, організацію власного життя, виявляється в здатності планувати, здійснювати, регулювати та аналізувати свої дії і вчинки [1; 2; 6; 18]. Згідно С.Д. Максименко вони виступають як смислові «фільтри» екзистенційних процесів особистості, пов'язані з потребами та мотивами, що є джерелом життєтворчості, виявляють ознаки інтенційності, ієрархічності, дієвості та регулятивності [18, с.45]. Образ власної самореалізації вибудовується та розкривається не лише за умови об'єктивних обставин, а в першу чергу, як свідомий аналіз особистісних прагнень, умінь, зусиль та дій. Вочевидь, що саме в цьому контексті актуалізується питання про механізми дієвості життєтворчого потенціалу, тобто про самоорганізуючі дії. Ця наукова позиція підтверджується дослідженнями С.Ю. Степанова, О.П. Варламової, в яких автори постулюють статус самоорганізуючих дій, саме як механізму життєтворчого потенціалу особистості [6; 7]. У зв'язку з цим, автори запропонували наступну формулу:

$$\text{ДТП} = \text{КТП} - \text{ВТП} = \text{ЗД} - \text{М},$$

де **ДТП** – динаміка розвитку творчого потенціалу, **КТП** – кінцевий творчий потенціал, **ВТП** – вихідний творчий потенціал, **ЗД** – величина зусиль, дії людини, **М** – рівень актуальних можливостей людини.

Таким чином, умовна величина творчого потенціалу позитивна, якщо зусилля та дії людини перевищують її можливості, тобто є рефлексивно-творчими, і негативна, якщо ці зусилля людини менші її можливостей. Від'ємна величина динаміки творчого потенціалу відображає творче безсилля людини [6, с. 127]. Зазначена формула чітко натякає на наступну закономірність: чим більше зусиль у вигляді самоорганізуючих дій прикладає людина, тим в більш повному обсязі розкривається її життєтворчий потенціал, тим більш продуктивним є її життя.

Теоретичний аналіз проблеми засвідчує, що не останнє місце у феноменологічному ряду «життєтворчого потенціалу» і «самоорганізуючих дій» займає категорія «смислу життя». М.Й. Боришевський розглядає смисложиттєву проблематику в площині духовності людини, яка концептуалізується в її ціннісних орієнтаціях, цілях та стратегіях [5]. В.Г. Немировський визначає смисл життя як «стійку домінуючу спрямованість групової чи індивідуальної свідомості, що безпосередньо проявляється в соціальній діяльності» [20, с.19]. Згідно К.О. Абульхановій – Славській «смысл життя відображає життєву концепцію людини, узагальнений та усвідомлений принцип життя» [1, с.72]. І.Е. Бекешкіна зауважує: «смысл життя найбільш узагальнене смислове утворення системи особистісного цілепокладання» [3, с.139]. В.Е. Чудновський трактує смисл з точки зору переживання значущого, цінного в житті «..ієрархія життєвих цінностей, що підпорядковані головній меті [29, с.16]. Автори підкреслюють, що презентуючись в свідомості, смисл життя відіграє чи не найголовнішу роль в процесі самоорганізації. Він не тільки окреслює індивідуально значущі варіанти саморозвитку, але й вибудовує адекватні засоби реалізації цих моделей, стимулює

життєтворчі потенції. Особистість, в даному випадку, постає дійсним суб'єктом життєтворчої активності, коли для досягнення мети необхідно виробити та застосувати певну систему дій.

Самоорганізуючі дії як механізм життєтворчого потенціалу досліджується не тільки з точки зору онтопсихології, а й в межах діяльнісного підходу. Ідея вивчення конструктивної організації життя особистості як специфічного виду діяльності належить Б.Г. Ананьєву, К.О. Абульхановій-Славській, І.П. Манохі, Р.В. Ткачу, В.К. Каліну, Є.П. Колеснікову та іншим. Досліджуючи психологічні механізми за допомогою яких суб'єкт організовує життя та актуалізує власний «екзистенційний символізм», автори зазначають, що специфіка свідомого формування такої дії, у найбільш очевидному вигляді виявляється при зіткненні суб'єкта з проблемними ситуаціями, виникненні певних життєвих труднощів [1; 11; 13]. Визначається, що дія, яка організує життя – це активність, що виникає в процесі знаходження суб'єктом проблемних ситуацій, спрямована на їх подолання, яке з боку зовнішньої практичної діяльності здійснюється згідно із принципом максимальної ефективності, а з боку внутрішньої психічної діяльності - згідно із принципом максимального виявлення власного потенціалу [12]. На думку І.П. Манохи самоорганізуючі дії, які допомагають розкрити життєтворчий потенціал поділяються на: дії з планування поведінки та діяльності в ПС; дії з пошуку способів розв'язання актуальної ПС; дії з адаптації до ПС; дії з вираженою внутрішньою компонентою: аксіологічної оцінки ПС та емоційно-вольової регуляції в ПС [10; 13; ] .

Дослідження самоорганізації в площині проблемних ситуацій тісним чином перетинається з проблемою самопокладання та особливо популярними в даний час теоріями про копінг стратегії. Під копінгом розуміються такі когнітивно-емоційні компоненти поведінки, які допомагають вирішити критичну ситуацію або пристосуватися до неї (О.Ю. Коржова, Ф.Є. Василюк, Ф.Лазарус, Л.Мерфі та ін). Копінг - поведінка - форма активності, що відбиває готовність індивіда вирішувати життєві проблеми, а значить може тлумачитись як варіант самоорганізації. Аргументом на користь зазначеного виступає те, що копінг – це поведінка, яка спрямована на подолання труднощів, стимулює життєтворчі уміння, мобілізує внутрішні ресурси [8; 14], тобто демонструє феноменологічні особливості самоорганізуючих дій. При виборі активних дій щодо подолання стресу, людина самоорганізується, намагається виробити найбільш продуктивні стратегії. Іншими словами, копінг має місце тоді, коли індивід проявляє максимальний потенціал самоорганізуючих дій.

У сучасній психології робляться спроби цілісного осмислення особистісних характеристик, від яких залежить ефективність реалізації життєтворчого потенціалу та самоорганізуючих дій. До таких характеристик, на думку В.А. Роменця належать: задатки, нахили, інтереси (домінування пізнавальних інтересів); допитливість (схильність до пошуку розв'язання проблем); швидкість у засвоєнні нової інформації; здатність створювати еталони для подальшого вибору; прояви загального інтелекту; емоційне ставлення до подій, вплив почуттів у процесі здійснення вибору; особистісні якості та властивості – наполегливість,

цілеспрямованість, працелюбність, сміливість тощо; творчі тенденції в роботі (здатність комбінувати, реконструювати тощо); інтуїтивність (здатність до прогнозів; швидке оволодіння технікою праці, майстерністю); здатність виробляти життєві стратегії й тактики під час розв'язання нових проблем і завдань, знаходження шляхів виходу зі складних ситуацій [21, с.41-45].

На думку Варламової О.П складна архітектоніка самоорганізуючих дій включає наступні особистісні детермінанти:

1. Відкритість новому. Цей процес пов'язаний з намаганням особистості здійснювати перетворення дійсності на основі усвідомлення реалій сучасності, з готовністю прийняти нове безпосередньо для себе.

2. Ціннісні орієнтації. Цінності, які обумовлюють вибір стратегії діяльності. Ціннісні установки забезпечують готовність особистості до вибору ціннісної спрямованості власних дій.

3. Свобода вибору: життєвих позицій, життєвих стратегій, способів та засобів оволодіння соціокультурним досвідом тощо.

4. Критичне мислення. Здатність критично осмислювати та інтерпретувати все, що відбувається в житті.

5. Інтуїтивність як здатність до найшвидших оцінок, розв'язань та прогнозів.

6. Готовність до постійного саморозвитку та самоактуалізації. Саморозвиток сприяє пошуку засобів реалізації життєтворчого потенціалу.

7. Креативність, винахідливість як здатність особистості адаптивно реагувати на необхідність у нових підходах і нових продуктах.

8. Реалістичність самооцінки (оптимальний рівень самооцінки, її адекватність).

9. Здатність брати на себе відповідальність, виявляти ініціативність, генерувати нові ідеї, прагнути до лідерства тощо.

10. Свідома громадянська позиція.

11. Схильність до інтрапунітивної поведінки у критичних ситуаціях, вироблення стратегій поведінкової активності у стресових та конфліктних ситуаціях [6, с. 141-145].

Абульханова-Славська К.О. до цієї системи індивідуально-психологічних властивостей життєтворчих дій додає:

- індивідуальні особливості в цілепокладанні, прийнятті та утриманні мети, різна ступінь інтенціональної активності та адекватності зовнішнім та внутрішнім умовам;

- ієрархічність мети, відповідність смислу життя та ціннісним орієнтаціям;

- особливості моделювання, тобто аналізу зовнішніх та внутрішніх умов проблемної ситуації або діяльності, виявлення джерела інформації для побудови програми реалізації діяльності чи поведінки, прагматичність та гностичність цієї моделі;

- особливості програмування майбутніх виконавчих дій, специфіка їх компетентності, антиципації та деталізації, релятивність об'єктивно-суб'єктивним передумовам, специфіка засобів досягнення мети;

- особливості контролю, оцінки та корекції активності, фіксація та аналіз результатів згідно прогнозованим параметрам, прийняття рішення про корекцію повторних дій.

К.О. Абульханова – Славська, досліджуючи питання про виділення особистісно-регуляторних властивостей життєтворчості людини зазначає про наступні уміння:

- уміння адекватно оцінювати життєву ситуацію та умови діяльності у суб'єктивно визначеній моделі самореалізації;

- усвідомленість проблеми, засобів її вирішення та способів контролю і оцінки;

- динамічність поведінки, рухливість процесів регуляції;

- особистісні якості такі як, життєтворча активність, впевненість, ініціативність, самостійність, відповідальність, сформованість механізмів саморегуляції та самоорганізації тощо [1].

Отже в структурі особистості система самоорганізуючих дій – це інтегральне утворення, що відбиває актуальні можливості індивіда усвідомлено ініціювати та керувати довільною активністю при вирішенні актуальних завдань. Чим вище організованою є ця субструктура, тим більше можливостей життєдіяльності має людина, тим взагалі продуктивніше її життя. Самоорганізація здійснюється як єдиний процес, що забезпечує мобілізацію психічних функцій для досягнення мети, вирішення проблемних питань, внутрішніх чи зовнішніх конфліктів. Вона сприяє виробленню гармонійної поведінки, на її основі розвивається здібність управляти собою згідно з вимогами та викликами життя.

Теоретичний аналіз проблеми самоорганізуючих дій як механізму життєтворчого потенціалу дозволяє зробити наступні висновки. Організація життя особистості складається із свідомих детермінант, що виходять від самого суб'єкта. Дія, що організує життя є свідомою детермінантою, оскільки, за визначенням підпорядкована свідомій меті. Дія з організації життя - це активність, що виникає в процесі знаходження суб'єктом проблемних ситуацій, спрямована на їх подолання, яке з боку зовнішньої практичної діяльності здійснюється згідно із принципом максимального розкриття життєтворчого потенціалу. Життєтворчий потенціал є складним полі компонентним утворенням, що складається з різних підструктур, операціонально-дієвих в тому числі, що і виявляються як самоорганізуючі дії. Самоорганізуючі дії є функціональним елементом поведінки, спрямовані на подолання труднощів, де і розкривається життєтворчий потенціал особистості.

### Список використаних джерел

1. Абульханова – Славська К. А. Стратегия жизни : монографія / Ксения Александровна Абульханова-Славская. – Москва: Мысль, 1991. – 301с.

2. Ананьев Б. Г. Психологическая структура человека как субъекта / Борис Григорьевич Ананьев // Человек и общество. – Вып.2. – Ленинград: ЛГУ, 1967. – 249с.



3. Бекешкина И. Э. Смысл жизни и нравственная самореализация// Жизненный путь личности / Отв. Ред., Л.В. Сохань. – Київ: Наукова думка, 1987. – 280с.
4. Бех И. Д. Від волі до особистості /Иван Дмитрович Бех. - Київ: Україна-Віта, 1995, – 202 с.
5. Боришевський М. Й. Духовні цінності в становленні особистості-громадянина // Педагогіка і психологія. – 1997.- №1. – с.144-150.
6. Варламова Е. П. Модель творческой уникальности человека в рефлексивной судьбологии/Е. П. Варламова. - Москва: Институт психологии РАН, 2003- 245с.
7. Варламова Е. П. Психология творческой уникальности. / Е.П. Варламова, С.Ю. Степанов. - Москва: Институт психологии РАН, 2002. -256 с.
8. Василюк Ф. Е. Психология переживания. Анализ преодоления критических ситуаций: монография/Федор Ефимович Василюк. — Москва: МГУ., 1984.-200с.
9. Головаха Е. И. Психологическое время личности / Е. И. Головаха, А.А. Кроник. – Київ: Наукова думка, 1984. – 207с.
10. Життєві кризи особистості: Науково – методичний посібник в 2ч./ Ред. рада: В.М. Доній. – Київ: ІЗМН, 1998. – 360с.
11. Калинин В. К. Самоорганизация и самодетерминация активности личности с позиций системного подхода / В. К. Калинин // Наука і освіта. – 1999. - №1. – с. 18-24.
12. Коган Л. Н. Жизненный путь личности как предмет междисциплинарного исследования: монография/Лев Наумович Коган. – СПб.: Питер, 2000. – с.269-279.
13. Конопкин О. А. Психическая саморегуляция произвольной активности человека: структурно – функциональный подход // Вопросы психологии. – 1995. - №1. – с.5-12.
14. Коржова Е. Ю. Психологическое познание судьбы человека / Елена Юрьевна Коржова. – СПб.:РГПУ, 2002. – 334с.
15. Кроки до компетентності та інтеграції в суспільство: науково-методичний збірник / Ред. кол. Н.Софій (голова), І.Єрмаков (керівник авторського колективу і науковий редактор), та ін. - Київ: Контекст, 2000. - 336 С.
16. Леонтьев Д. А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности: монография / Дмитрий Алексеевич Леонтьев. – Москва: Смысл, 1999. – 487с.
17. Маклаков А. Г. Психология адаптирующейся личности: монография - СПб.: Питер, 2001 – 583с.
18. Максименко С. Д. Психологія особистості: парадигма життєтворення / Сергій Дмитрович Максименко // Психологія і суспільство. – 2006. - №4. – с.8-52.
19. Моросанова В. И. Индивидуальный стиль саморегуляции.– Москва: Наука, 2001.
20. Немировский В. Г. Смысл жизни: проблемы и поиски: монография / Валентин Геннадьевич Немировский – Киев: Политиздат, 1990. – 223с.

21. Овсянецька Л. П. Творчий потенціал людини: соціально-психологічна парадигма // Соціальна психологія. - 2004. - № 2 (4). - С.140-145.
22. Орбан – Лембрик Л. Е. Життєва перспектива особистості: акмеологічний аспект аналізу // Збірник наукових праць. - Івано-Франківськ, Київ: Плай.- 1996.- Ч.1.- 148с.- с.14-25.
23. Панок В.Г. Психологія життєвого шляху: монографія / В.Г. Панок, Рудь Г.В.. – Київ: Ніка – Центр, 2006. – 280с.
24. Психологія і педагогіка життєтворчості: навчально-методичний посібник / Ред. рада В. М. Доній, Г. М. Несен, Л. В. Сохань та ін. - Київ: ІЗМН, 1996.- 792с.
25. Роменець В. А. Психологія творчості: навч. посібник /Володимир Андрійович Роменець. - Київ: Либідь, 2001.-288с.
26. Рубинштейн С.Л. Проблемы общей психологии / Сергей Леонидович Рубинштейн. – Москва: Педагогика, 1973. – 416с.
27. Татенко В. О. Психология в субъектном измерении / Виталий Александрович Татенко. – Киев: Просвита, 1996. – 404с.
28. Титаренко Т. М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності / Тетяна Михайлівна Титаренко. – Київ: Либідь, 2003. – 376с.
29. Чудновский В. Э. О некоторых прикладных аспектах проблемы смысла жизни / В. Э. Чудновский // Мир психологии, 2001. - №2. – с.82-89.
30. Ямницький В. М. Психологія життєтворчої активності особистості: монографія / Вадим Маркович Ямницький. – Одеса: СВД Черкасов М.П., 2004. – 360с.